

A Káldy-korszak vége

Betegség, legitimáció és egyházpolitikai átmenet a Magyarországi Evangélikus Egyházban, 1985–1987

■ SZIKRA BENEDEK

Magyarországi Evangélikus Egyház Északi Egyházkerület
lelkész, püspöki titkár
E-mail: benedek.szikra@lutheran.hu

DOI: 10.61894/LP.2026.101.6.2

- **A tanulmány Káldy Zoltán püspök-elnök betegségének, halálának és az azt követő püspöki utódlásnak az egyházpolitikai összefüggéseit vizsgálja az 1985 és 1987 közötti időszakban. Az elemzés középpontjában két eltérő karakterű forrás, id. Benczúr László 1987-es naplója és Káldy Zoltánné későbbi visszaemlékezése áll. A források összevetése rámutat arra, hogy Káldy tartós akadályoztatása nem pusztán személyes és egészségügyi válságot idézett elő, hanem feltárta a késő szocialista evangélikus egyházkormányzás strukturális törékenységét is. A püspök személyére épülő, erősen centralizált döntéshozatali rendszerben a formális egyházi fórumok, az informális családi befolyás és az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) szerepe élesen egymás mellé került. A tanulmány amellet érvel, hogy a Harmati-korszak kezdete sem egyszerű törésként, sem zavartalan kontinuitásként nem értelmezhető, hanem olyan kényeszerű átmenetként, amelyben a Káldy-féle egyházpolitikai örökség továbbélése és az Ordass Lajos nevéhez kapcsolódó erkölcsi rehabilitáció igénye egyaránt jelen volt.**

Kulcsszavak: Káldy Zoltán / Harmati Béla / Magyarországi Evangélikus Egyház / egyházpolitika / késő szocializmus

Bevezetés

Káldy Zoltán püspök-elnöki szolgálata a Magyarországi Evangélikus Egyház történetének egyik legmeghatározóbb, egyben legvitatottabb korszaka. Az 1958-tól tudatosan (MIRÁK 2025, 43–45. o.) és szisztematikusan épített „diakóniai teológia” rendszere nem csupán egy teológiai irányvonalat, hanem szigorúan centralizált, az állami egyházügyi szervekkel, azaz az Állami Egyházügyi Hivatallal (ÁEH) szorosan együttműködő hatalmi struktúrát is jelentett. Amikor 1985 végén Káldy püspök egészségi állapota váratlanul megrendült (KÁLDY 2019, 2: 347. o.), nem csupán egy egyházi vezető betegedett meg, hanem személyében az a tartópillér dőlt ki, amelyre a korabeli evangélikus egyházkormányzás teljes egésze épült. Ez a tanulmány Káldy Zoltán betegségének rövid áttekintésétől halálán keresztül az utódpüspök megválasztásának lezárultáig vizsgálja az eseményeket, kiemelt figyelmet fordítva a párhuzamos narratívák ellenmondásaira.

A jelen tanulmány módszertani alapvetése így két gyökeresen eltérő karakterű, ám egymást dinamikusan kiegészítő forrás ütköztetésére és komparatív elemzésére épül. Ez a forráskritikai megközelítés teszi lehetővé, hogy a korszak egyházpolitikai küzdelmeit ne csupán statikus tényekként, hanem egymással viaskodó narratívák tereként értelmezzük.

Az elemzés elsődleges pillérét id. Benczúr László 1987. évi naplója adja (BENCZÚR 1987), amely, mint szinkrón dokumentum, a történeti események sűrűjében, az eseményekkel egy időben keletkezett. Benczúr szerepe messze túlmutat az egyszerű krónikásén. 1987 elejétől kezdődően szinte napi rendszerességgel látogatta a beteg püspököt, így közvetlen szemtanújává vált Káldy fizikai és mentális állapotváltozásainak. Ebben a válságos időszakban Benczúr egyfajta információs csomópontként kezdett funkcionálni. Ő volt az, aki a betegszoba zárt világa és a külvilág, azaz a döntéshozó egyházpolitikai aktorok között fenntartotta a kommunikációt, az információáramlást. Feljegyzéseiben sajátos szintézisben jelenik meg a lelkipásztori kísérés empátiája, a püspök tehetetlenségéből fakadó kritikai szemlélet, valamint az egyházkormányzati bénultság feloldására irányuló határozott törekvés.

A narratíva másik, szubjektív, de megkerülhetetlen pólusát Káldy Zoltánné (szül. Esze Magdolna, a köznyelvben „Bubuka”) 2019-ben megjelent visszaemlékezése alkotja (KÁLDY 2019, 2.). Míg Benczúr naplója a jelen idejű megfigyelés erejével hat, Káldyné írása évtizedekkel későbbi rekonstrukció, amely a feleség és az ápoló pótolhatatlan, intim nézőpontjából láttatja az 1985 és 1987 közötti eseményeket. Káldyné munkája azonban nem csupán családtörténeti dokumentum vagy a gyász feldolgozása. A szöveg legizgalmasabb rétege az az egyházpolitikai öntudat, amellyel a szerző önmagát aktív ágensként pozicionálja. Nem kevesebbet állít, mint hogy a hatalmi vákuum idején ő maga lépett elő döntéshozóvá. Saját bevallása szerint ő volt az, aki végül kiválasztotta, megnevezte, sőt az állami szervekkel (ÁEH) és magával a püspökkel is elfogadtatta a kijelölt utód, Harmati Béla személyét (uo. 357. o.).

Káldy Zoltánné szerepének és Benczúr közvetítői tevékenységének együttes vizsgálata nélkülözhetetlen ahhoz, hogy megértsük, miként formáltak a személyes ambíciók, a családi lojalitás és az egyházpolitikai kényszerek a magyar evangélikusság történetének e sorsfordító időszakát.

Természetesen a vizsgálódás során elengedhetetlen szem előtt tartani az egyháztörténeti kutatás kritikai eszköztárát, mindenekelőtt a forráskritika és az összehasonlító elemzés alapelveit. A vizsgált dokumentumok, legyenek azok naplók, visszaemlékezések vagy egykor keletkezett hivatalos iratok, nem tekinthetők önmagukban abszolút érvényű igazsághordozóknak. Nem feledhetjük, hogy tanúink tévedhetnek, emlékezetük torzulhat, sőt adott esetben szándékosan is elhallgathatnak vagy elferdíthetnek bizonyos tényeket (BLOCH 1996, 68. o.). Ez a kockázat azonban nem a kutatás gyengesége, hanem velejárója, amelyet a történésznek tudatosan vállalnia kell.

Valójában alig található olyan történeti forrás, amely ne hordozna magában ellenőrizhetetlen elemeket, implicit érdekeket vagy narratív torzításokat (uo. 57. o.). Éppen ezért a kutatás feladata nem az, hogy egyetlen dokumentum igazságtartalmát végérvényesen kimondja, hanem az, hogy a forrásokat egymással párbeszédbe állítsa, feszültségeiket feltárja, és a mögöttük húzódó motivációkat, kontextusokat azonosítsa. A napló és a visszaemlékezés különösen érzékeny műfajok ebből a szempontból, mert egyszerre őriznek meg pótolhatatlan kortárs tapasztalatokat, és ugyanakkor tükrözik szerzőik személyes pozícióját, érzelmi érintettségét és utólagos értelmezési szándékát.

Ezért e kutatás csak akkor vezethet megalapozott következtetésekhez, ha a vizsgált forrásanyag összevetése a későbbiekben tovább bővül levéltári feltárásokkal, állami és egyházi hivatalos dokumentumok bevonásával, valamint lehetőség szerint más kortárs tanúságtételekkel is. Csak ezen sok szempontú forrásfeldolgozás révén közelíthetünk ahhoz, hogy árnyaltabban és tisztábban lássuk, mi is történt valójában ezekben az években egyházunk életében, s miként alakultak a személyes sorsok és az egyházi döntéshozatal struktúrái a késő szocializmus válságos időszakában.

A törésvonal – egy betegség kezdete

A válság közvetlen kezdőpontja 1985. december 19-e (KÁLDY 2019, 2: 347. o.), amikor Káldy Zoltán Genfből, a Lutheránus Világszövetség (LVSZ) látogatásához kapcsolódó megbeszélésről utazott haza. Ekkor ugyanis már nem nemcsak a hazai evangélikusság meghatározó alakja volt, hanem az LVSZ elnöke is. A karácsony előtti utolsó megbeszélést követően indult haza, amikor rosszul lett a repülőtéren. A későbbi egyháztörténeti emlékezettel és a közhiedelemmel ellentétben nem történt látványos baleset. A püspök nem esett el, és nem szenvedett fejsérülést sem (uo. 348. o.). Rosszul léte alattomosan, fokozatosan jelentkezett. Káldy, aki közismert volt munkabírásáról, a jelentkező tüneteket kezdetben a feszített munkatempónak, az LVSZ-elnökséggel járó diplomáciai terheknek és a karácsony előtti adminisztratív „hajrának” tulajdonította. A valóságban azonban súlyos stroke (uo. 348. o.) zajlott le nála, amelynek felismerését késleltette a püspök saját állapotával kapcsolatos téves diagnózisa. A betegség lefolyását, a kórházba kerülés körülményeit és az orvosi ellátás részleteit Káldy Zoltánné szubjektív, de történetiforrás-értékű visszaemlékezései dokumentálják nagy pontossággal (uo. 349. o.). Az események láncolata végül jelentős kórházi kezelésbe torkollt. A püspök 1985 karácsonyát és az ünnepi időszakot teljes egészében az egészségügyi intézményben töltötte. Csak a következő év januárjában bocsátották haza, ám állapota ekkor is folyamatos otthoni ápolást és rehabilitációs kezelést igényelt.

Ez a hirtelen fellépő egészségügyi változás nem csupán magánéleti tragédia volt, hanem egyház-kormányzati krízist is előidézett. Mivel Káldy személyében összpontosult a hatalom jelentős része, munkaképtelenné válása több mint másfél évig tartó, bizonytalanságokkal terhelt korszakot nyitott meg az evangélikus egyház vezetésében, amely alapjaiban kérdőjelezte meg a korábbi, erősen centralizált döntéshozatali mechanizmusok fenntarthatóságát.

Káldy Zoltán betegségével az evangélikus egyház-kormányzás addigi szilárdnak hitt rendszere két, egymással szorosan összefüggő területen is végzetesen meggyengült. Ez a kettős erózió egyszerre jelentkezett funkcionális és legitimációs szinten, alapjaiban kérdőjelezve meg az egyházi adminisztráció hatékonyságát.

Az elsődleges feszültséget egy legitimációs deficit okozta. A püspöki hivatal ebben a korszakban ugyanis messze túlmutatott a klasszikus egyházigazgatási feladatokon. Egyfajta reprezentatív és nemzetközi politikai csomópontként is funkcionált. A kádári államberendezkedés számára az evangélikus püspöki szék, különösen Káldy személyén keresztül, kulcsfontosságú legitimációs eszköz volt.

Káldy Zoltán a nemzetközi porondon, kiváltképp az LVSZ elnökeként olyan fajsúlyos diplomáciai tőkét kovácsolt, amely a magyar állam számára is felértékelte az egyházat (KORÁNYI 2012, 96–115. o.). Ebből adódóan a püspök tartós kiesése a munkából nem csupán belső szervezeti probléma volt, hanem kifelé is az egyház sérülékenységének képét vetítette. A politika és a nemzetközi közvélemény szemében a „karizmatikus” vezető hiánya azonnali pozícióvesztéssel és az érdekérvényesítő képesség radikális csökkenésével fenyegette az egyház egészét.

A válság másik oldala a funkcionális működés törekenysége volt. A püspök helyettesítésének kérése ugyanis nem merülhetett ki az adminisztratív teendők ellátásában vagy az aláírási jog gyakorlásában. A valódi kérdés arra irányult, hogy meddig tartható fenn egy olyan centralizált döntéshozatali mechanizmus működtetése, amely kizárólag egyetlen, jelenleg cselekvőképtelen személy tekinthetőre épül.

Ebben a helyzetben a formális és az informális hatalom élesen elvált egymástól. Formális szinten a hivatalt Sólyom Károly paksi lelkész vette át püspökhelyettesként. Informális szinten viszont a tényleges döntéshozatal és az állami szervekkel való kapcsolattartás kérdésessé vált.

A döntés az ÁEH és személy szerint annak elnöke, Miklós Imre kezében volt. A korszak egyházpolitikájának realitása az volt, hogy a hatalom a körül összpontosult, akit az ÁEH partnernek tekintett. A bizonytalansági korszaknak tehát az volt a legfőbb kérdése, hogy kihez kerül a tényleges irányítás, kire hallgat a politikai vezetés, és ki képes betölteni a Káldy után maradt hatalmi űrt.

Bár ezek a feszültségek 1986-ban nem robbantak ki azonnal, a felszín alatt folyamatosan jelen voltak. A betegség elhúzódásával a kérdések egyre égetőbbé váltak, és 1987-re, Káldy életének utolsó fél évére már gyakorlatilag ezek a strukturális és személyi dilemmák uralták a teljes egyházi közbeszédet. Az egyházkormányzás válsága ekkorra már nem csupán egy betegség következménye, hanem a korszak egyházpolitikai modelljének végső agóniája is volt.

Izoláció és rehabilitáció

Az 1986-os év Káldy Zoltán felépülésének reményéről és az egyházban uralkodó bizonytalanság kettősségéről szolt. Az egyházi közvélemény és a vezetés számára ez az időszak alapvetően a „restitúció”, azaz a Káldy Zoltán felépülésébe vetett bizalom jegyében telt. Jóllehet a püspöki házaspár és az egyházi adminisztráció csupán átmeneti, áthidaló jellegű átrendeződésre készült (KÁLDY 2019, 2: 350. o.), a klinikai realitás hamar szembekerült az optimista várakozásokkal, mert a püspök neurológiai rehabilitációja a remélnél jóval vontatottabb ütemben haladt. Ebben a folyamatban stratégiai és diplomáciai szempontból is kiemelkedő esemény volt a tavaszi müncheni utazás. A rehabilitáció egyik kulcsfontosságú állomásaként Káldy a bajor tartományi püspök, Johannes Hanselmann személyes invitálására Németországban (NSZK) részesült speciális gyógykezelésben (uo. 350. o.). Ez a gesztus messze túlmutatott a pusztán humanitárius segítségen, egyfajta egyházdiplomáciai szolidaritási akcióként is értelmezhető. Ez az esemény rávilágít arra, hogy a bajor egyházi vezetés és Hanselmann személyesen is elkötelezett volt Káldy támogatása mellett, vélhetően az LVSZ-ben betöltött elnöki tisztsége és a két egyház közötti hagyományosan jó kapcsolatok okán.

A müncheni kezelés tehát egyfajta kísérlet volt a cselekvőképesség helyreállítására, ám a gyógyulási folyamat lassúsága egyúttal arra is rávilágított, hogy az egyházvezetésnek hosszú távon kell berendezkednie a Káldy fizikai jelenléte nélküli működésre.

1986 júliusától kezdődően Káldy Zoltán Gyimes utcai lakása egyfajta informális egyházpolitikai centrummá alakult át. A látogatók névsora – amelyben olyan meghatározó alakok szerepeltek, mint Nagy Gyula, Miklós Imre, id. Hafenschner Károly, Balikó Zoltán, Harmati Béla (uo. 351–352. o.) és mások (BENCZÚR 1987, 4–31. o.) – egyértelműen jelzi, hogy a korszak legbefolyásosabb egyházi és állami szereplői továbbra is Káldyot tekintették a hatalom megkerülhetetlen tartóoszlopának.

Az időszak forráskritikai elemzése ugyanakkor izgalmas ellentmondásokra mutat rá a személyes viszonyok tekintetében. Káldy Zoltánné visszaemlékezéseiben hangsúlyos elem, hogy a férje hivatali feladatait átvevő püspökhelyettes, Sólyom Károly egyetlen alkalommal sem látogatta meg a beteget (KÁLDY 2019, 2: 351. o.). Ez a narratíva a lojalitás hiányát és a személyes kapcsolat megromlását sugallja, azonban a kép ennél jóval árnyaltabb. A Benczúr-féle naplóbejegyzések ugyanis a Káldy és a paksi lelkész között lévő kifejezetten mély, bizalmi viszonyról tanúskodnak (BENCZÚR 1987, 37. o.),

ami módszertanilag megkérdőjelezi a feleség visszaemlékezéseinek teljes objektivitását. Noha a fizikai látogatás esetleges elmaradása akár tény is lehet, azonban a források szerint a kommunikáció nem szakadt meg. Benczúr feljegyzései megerősítik, hogy Sólyom Károly és Káldyné között többször is érdemi egyeztetések zajlottak (uo. 4., 36–37. o.), így a hivatalos egyházvezetés és a „Gyimes utcai központ” közötti kapcsolat a válságos hónapokban is folytonos volt.

Az események láncolatában meghatározó momentum volt 1986. július 20-a, amikor egy „elnöki üzenet” (KÁLDY 2019, 2: 352–353. o.) körül kialakult értelmezési zavar – vagy fordítási pontatlanság – tovább erodálta a püspök személye körüli, amúgy is feszült közhangulatot. Ez az incidens újult erővel támasztotta fel azokat a dezinformációkat, amelyek szerint Káldy a repülőtéren valójában balesetet szenvedett, és sérülései messze súlyosabbak a hivatalosan kommunikálnál. Noha maga az üzenet tartalmi szempontból másodlagos jelentőségűnek is tekinthető, a kiváltott hatásmechanizmusok a mai napig érezhető nyomot hagytak a különböző emlékezetpolitikai narratívákban. Az eset rendkívül tanulságos, mert rávilágít arra, hogy egy akadályoztatott vezető esetében a kommunikáció feletti kontroll transzformálódik hatalmi kérdéssé. Ebben a közegben a pletyka már nem pusztán morális kategória vagy rosszindulatú szóbeszéd, hanem az autoritás aláásására alkalmas stratégiai muníció. A püspök állapotáról alkotott alternatív – akár fiktív – olvasatok így váltak a későbbi legitimációs küzdelmek előkészítő nyelvi terepeivé és eszközeivé.

Az erózió és a nyílt válság kezdete

Az 1986-ra remélt „rövid átmenet” helyett elhúzódó, intézményileg alulszabályozott helyzet állt elő, leginkább az év végére. Káldy püspök egyértelműen tartósan korlátozott volt, a gondozás és a materiális infrastruktúra (autó, sofőr) vitái az elégedetlenség szimbólumaivá kezdtek válni (KÁLDY 2019, 2: 350. o.; BENCZÚR 1987, 3., 38. o.). A látogatói kör változásán és intenzitásán tapasztalható, hogy a külső (ÁEH) és a belső (kerületi presbitérium) kényszerek közötti egyensúly megbillen, megjelennek a jelölések előzetes árnyképei (BENCZÚR 1987, 3. o.).

Azaz 1987 elejére Káldy Zoltán betegsége már nem csupán magánügy vagy átmeneti egészségügyi probléma volt, hanem az evangélikus egyházkormányzás bénultságának elsődleges forrása. Benczúr László 1987. január 16-tól vezetett naplója érzékletesen dokumentálja azt az egyre fokozódó, általános elégedetlenséget, amely az egyházkerületben eluralkodott.

A források közötti egyik legélesebb ellentmondás Káldy mentális és fizikai állapotának megítélése. Benczúr László, aki február 19-től kezdte rendszeresen látogatni a püspököt, beszámolóí szerint Káldy beszéde nehezen volt értelmezhető, sokszor „kásás” volt, többnyire tömondatokban vagy egyszerűbb szavakkal tudta kifejezni magát (uo. 4. o.). Tehát Benczúr tanúsága szerint Káldy püspök „szellemileg jelen van” (uo.), de beszéde akadozó és fáradékonyosága kifejezett. Ezzel szemben Káldy Zoltánné visszaemlékezéseiben azt állítja, hogy férje beszéde ekkorra már teljesen megjavult, hangsúlyozza a püspök gyógyulni vágyó akarateréjét és azt a törekvést, hogy amennyire lehet, kontrolálja a folyamatokat (KÁLDY 2019, 2: 350–354. o.).

A két forrás közötti eltérés itt nem egyszerűen emlékezetbeli különbség, hanem az egyik a funkcionális kormányozhatóság, a másik a személyes méltóság és autonómia felől értelmezi ugyanazt az állapotot. Egyháztörténetileg éppen ez a feszültség a lényeges, hogy mikor válik egy beteg vezető „alkotmányos kockázattá” egy olyan rendszerben, ahol nincs világosan szabályozott cselekvőkép-

lenségi protokoll. Ebben az éles helyzetben kulcsfontosságú jól érteni a narratív törésvonalat, amely a jelen tanulmány két fő forrása között húzódik. A család és személyesen Káldyné a cselekvőképesség látszatát igyekezett fenntartani, míg az egyházi vezetés és a látogatók a funkcionális alkalmatlanságot tapasztalták.

Káldy Zoltán betegségének elhúzódása – hiszen ekkor már mintegy tizennégy hónapja nem tudta aktívan ellátni püspöki szolgálatát – a fentebb ismertetett feszültségeken és narratív különbségeken túl konkrét jogi és anyagi kérdéseket is felszínre hozott. A helyzet immár nem csupán egyházkormányzati vagy erkölcsi természetű dilemmát jelentett, hanem a világi jogrend és az egyházi gyakorlat ütközési pontjává vált. Az akkor hatályos világi jogszabályok értelmében ugyanis egy évet meghaladó keresőképtelenség esetén a munkabér további folyósítása jogszabályellenesnek minősült (BENCZÚR 1987, 11. o.), ami az egyházi vezetés számára is megkerülhetetlen kérdéseket vetett fel.

Ez a körülmény tovább élezte a már amúgy is terhelt helyzetet: miközben a püspök személye iránti lojalitás és a betegséggel szembeni empátia erős erkölcsi nyomást gyakorolt a döntéshozókra, addig a jogi megfelelés és az anyagi felelősségvállalás szempontjai egyre inkább intézményi döntést követeltek. A fizetés folyósításának kérdése így nem pusztán technikai részletként jelent meg, hanem a püspöki tisztség betöltésének jogi státusára és a vezetés legitimitációjára vonatkozó viták egyik katalizátorává vált, tovább növelve az utódlás körüli bizonytalanságot és sürgetve a helyzet rendezését.

Egyházpolitikai saktábla – Jelöltek és érdekcsoportok

1987 januárjában az LVSZ részéről nem tapasztalható egyértelmű, nyílt nyomásgyakorlás Káldy lemondására. Sőt az egyházi közbeszédben kifejezetten az a benyomás kezd elterjedni, hogy a nemzetközi egyházi szervezet nem kívánja elmozdítani őt hivatalából (uo. 1. o.). Ez a helyzet kettős, egymást kölcsönösen felerősítő hatást vált ki az egyház belső működésében. Egyfelől lehetőséget teremt arra, hogy a püspök formálisan hivatalban maradjon, sőt pozícióját bizonyos értelemben megerősítse, másfelől azonban tovább mélyíti az egyházon belüli feszültségeket és bizonytalanságokat. Az evangélikus közösségen belül ugyanis sokan éppen a „genfi kapcsolatok” súlya miatt érzik úgy, hogy a magyar evangélikus egyház sorsa – az állami befolyás mellett – aránytalan mértékben külső, nemzetközi erőktől függ.

Benczúr László naplójában már január végén és február elején megjelenik az a reflexív felismerés, miszerint a nemzetközi egyházi tekintély és a hazai egyházkormányzati működőképesség nem szükségszerűen esnek egybe (uo. 2–3. o.). Ez az ambivalens viszonyulás később meghatározó szerepet játszik a püspökjelöltek megítélésében is, különösen Harmati Béla esetében. A korszak egyházi nyelvhasználatában mindezt jól sűríti a szállóigévé váló megfogalmazás: „nem kell két genfi” (uo. 30. o.), amely egyszerre fejezi ki a nemzetközi beágyazottsággal szembeni bizalmatlanságot és az autonóm egyházvezetés iránti igényt.

Ezzel párhuzamosan már 1987 februárjában megkezdődött a lehetséges utódok neveinek mérlegelése, ami egyértelműen jelzi, hogy Káldy közvetlen környezete ekkorra már nem számolt reálisan a püspök felépülésével. Sőt az egyházi vezetés – saját értelmezése szerint – biztos forrásból, feltehetően az Állami Egyházügyi Hivataltól származó információkra hivatkozva úgy vélte tudni, hogy Káldy egészségi állapota nem teszi lehetővé a visszatérést, illetve, hogy felépülése nem várható. Az ekkor felmerülő nevek között szerepelt „Karner [Ágoston], Tóth-Szóllós Mihály, valamint Nagy István is” (uo. 3. o.), ami jól mutatja az utódlási elképzelések viszonylagos nyitottságát és bizonytalanságát.

Különösen figyelemre méltó Harmati Béla helyzete, akinek személyével kapcsolatban ekkor az a pletyka terjedt el az egyházi közbeszédben, hogy az ÁEH nem támogatja jelölését (uo. 3–4. o.). Ennek hátterében – a kortárs értelmezések szerint – Gunnar Staalset, az LVSZ főtitkára állhatott, akiről azt feltételezték, hogy személyesen Miklós Imrénél „áztatta el” a potenciális jelöltet. A történet jól érzékelteti, hogy a jelölési folyamatot nem csupán belső egyházi szempontok, hanem a nemzetközi és átlami kapcsolatrendszer informális csatornái is befolyásolták.

A jogilag is rendezetlen, illetve egyre inkább problémássá váló helyzet kezelésére id. Fabiny Tibor ebben az időszakban egy lehetséges megoldást vetett fel, nevezetesen egy „püspöki adminisztrátori” pozíció létrehozását (uo. 6. o.). Ez a konstrukció sajátos, adminisztratív jellegű püspöki jogkört jelentett volna, tekintettel arra, hogy a korabeli püspökhelyettesi kör nem rendelkezett sem kellő intézményi súllyal, sem pedig megfelelő jogi felhatalmazással ahhoz, hogy a folyamatokra érdemi befolyást gyakoroljon, illetve a tartós helyettesítés és a hosszabb távú kríziskezelés feladatait ellássa. A javaslat jogi szempontból óvatos, politikai értelemben pedig mérsékelt megoldásnak tekinthető, amennyiben egy átmeneti struktúra kialakítását célozta anélkül, hogy nyíltan kimondta volna Káldy egészségi állapotából fakadó kormányzati alkalmatlanságát.

Az adminisztrátori modell azonban végül nem nyert széles körű támogatást. Ennek egyik oka az egyházon belül megfogalmazódó aggodalom volt, miszerint egy ilyen pozíció betöltője ténylegesen „árnyékpüspökké” (uo. 7–8. o.) válhatna, miközben Káldy formálisan továbbra is hivatalban maradna. Másrészt az ÁEH számára sem tűnhetett feltétlenül vonzónak egy olyan átmeneti megoldás, amely korlátozottan kontrollálható, és amely a fennálló hatalmi viszonyokat bizonytalan irányba mozdíthatta volna el.

Az előzmények logikáját követve 1987 márciusa már egyértelműen a nyílt konfrontáció jegyében telt. Az egyházi vezetés ekkorra felismerte, hogy Káldy önkéntes visszavonulása nélkül a Déli Egyházkerület kormányozhatósága hosszabb távon fenntarthatatlanná válik, és az irányítás gyakorlatilag megbénul (uo. 10–12. o.). Ennek nyomán március 11–12-én a Déli Egyházkerület esperesi értekezlete (uo. 14–16. o.) hivatalos formában fordult az országos elnökséghez, kérve a kerület püspöki szolgálatának rendezését. Egy nappal később, március 13-án a déli kerületi presbitérium úgy határozott, hogy küldöttséget indít Káldyhoz (uo. 14–16. o.) abból a célból, hogy személyesen kérjék fel a beteg püspököt a lemondásra. A tervezett küldöttség tagjai Sólyom Károly, id. Hafenschér Károly és Balikó Zoltán lettek volna.

Bár a személyes látogatás végül meghiúsult, a presbitérium március 19-én postára adta hivatalos levelét (uo. 21. o.), amelyben – közvetlen megfogalmazás nélkül, de egyértelmű tartalmi utalásokkal – Káldy lemondását kérte. Ez a lépés egyháztörténeti szempontból fordulópontnak tekinthető, amennyiben az addig túlnyomórészt informális eszközökkel, személyes találkozásokkal és háttérbeszélgetésekkel zajló válságkezelési gyakorlat ettől kezdve intézményes, írásban rögzített formát öltött.

Káldy Zoltánné visszaemlékezése ezt a levelet kifejezetten „nyomásgyakorlásként”, valamint „türelmetlen”, „kegyetlen” és „hálátlan” magatartásként értelmezi (KÁLDY 2019, 2: 354–356. o.; BENCZÚR 1987, 21–24. o.), míg Benczúr László naplója inkább elkerülhetetlen, a helyzetből fakadó lépésként mutatja be (BENCZÚR 1987, 17–24. o.). A két narratíva közötti különbség ismételtelen rámutat a források eltérő perspektíváira. Míg a családi nézőpontból a levél a beteg püspök elleni támadásként jelenik meg, addig intézményi szinten a működés minimális feltételeinek biztosítását szolgáló szükségszerű aktusként értelmezhető.

Káldy Zoltánné reakciója az eddig rekonstruált családi narratívával összhangban értelmezhető és belső logikájában következetes cselekvésként jelenik meg. Ennek megfelelően minden lehetséges módon igyekezett elkerülni a Benczúr Lászlóval folytatandó személyes egyeztetést, miközben a déli kerületi presbitérium levelét eltitkolta férje elől, és a püspök nevében eljárva próbált blokkolni minden olyan lépést, amely a lemondási folyamat előrehaladását szolgálta volna (KÁLDY 2019, 2: 354. o.; BENCZÚR 1987, 8–21. o.). E magatartás egyszerre értelmezhető a beteg püspök védelmére irányuló gondoskodásként, illetve olyan stratégiai lépésként, amely a kialakult helyzet időbeli elnyújtására törekedett.

Káldy Zoltánné végül több mint egy hónapos halogatást követően ült le Benczúr Lászlóval, hogy férje lemondásáról és saját jövőbeni helyzetükről tárgyaljanak (BENCZÚR 1987, 21–24. o.). A beszélgetés során az egyházat „kíméletlennek”, „hálátlanak” és „gyilkosnak” nevezte, hangsúlyozva sérelmét amiatt, hogy az egyházi vezetés nem hajlandó további két évet várni férje teljes felépülésére. Ebben a diskurzusban már hangsúlyosan megjelentek az anyagi terhekkel kapcsolatos panaszok is, ami arra utal, hogy a püspöki tisztség esetleges elvesztése nem pusztán szimbolikus vagy presztízsvesztést jelentett volna, hanem a család számára komoly egzisztenciális fenyegetésként is értelmeződött. Mindez világossá tette, hogy a lemondás körüli konfliktus ettől kezdve már nem csupán intézményi döntések sorozata, hanem nyíltan artikulált személyes és egzisztenciális tétjei miatt elodázhatatlan fordulóponthoz érkezett, amely szükségszerűen kijelölte a következő lépések irányát is.

Ordass Lajos árnyéka

A déli egyházkerületi presbitérium március 19-én kelt levelére érdemi válasz nem érkezett. Káldy Zoltánné részéről a reagálás tudatos halogatása figyelhető meg, amely az időnyerés és a döntés elodázásának stratégiájaként értelmezhető. Április 14-i levelében további két hét gondolkodási időt kért (KÁLDY 2019, 2: 354. o.), ami az egyházkerület tisztségviselői és lelkészei körében – akik püspöktől egyértelmű és személyes választ vártak – egyre növekvő elégedetlenséget váltott ki. Számukra Káldy Zoltánné magatartása nem pusztán időhúzásként, hanem egyben egzisztenciális pozícióvédelmi küzdelemként is realizálódott.

Ebben a feszültséggel terhelt légkörben válik érthetővé az a lépés és felszólalás, amelyet id. Hafenscher Károly március 27-én tett a déli kerületi presbitérium előtt. Noha első pillantásra megalapozatlannak tűnhetett, érzelmi és szimbolikus szinten rendkívül erős hatást gyakorolt, amikor Káldy Zoltán betegsége és Ordass Lajos korábbi félreállítása között vont párhuzamot. Hafenscher érvelése szerint Káldy a betegsége miatt éppúgy munkaképtelen, ahogyan annak idején Ordass püspök sem tudta ellátni feladatát, ezért a megoldásként javasolt eljárásrend is azonos lehet: a püspök akadályoztatása miatt a püspöki széket üresnek kell tekinteni (BENCZÚR 1987, 25–26. o.). A párhuzam különös élességét az adta, hogy Káldy hatalomra kerülése történetileg éppen Ordass Lajos félreállításához kapcsolódott (MIRÁK 2014, 225–226. o.), így az összevetés implicit módon a múlt visszatérésének és az egyházi emlékezet működésének kérdését is megnyitotta.

Így érkezett el 1987 áprilisa, amikor a kialakult helyzet valamennyi érintett szereplő számára végképp tarthatatlanná vált. Káldy Zoltánné továbbra is hitt férje felépülésében, és minden jel arra utal, hogy maga a püspök is osztozott ebben a reményben (BENCZÚR 1987, 30–32. o.). Ezzel párhuzamosan azonban az egyházi vezetés, valamint az állami szervek már egyértelműen a „poszt-Káldy” korszak előkészítésén dolgoztak, ami jól mutatja a szereplők eltérő időhorizontját és realitásérzékelését.

A fordulat előjelének tekinthető, hogy április 5-én megjelent Nagy Gyula püspök cikke az egyházi múlt újraértékelésének szükségességéről (NAGY 1987), amely a hivatalos egyházi diskurzusban már a változás irányába mutató elmozdulást jelezte. Nem mellékes körülmény, hogy közel egy évvel a *Testvéri szó* (1986) című szamizdat írás megjelenése után ez a cikk a hivatalos egyházi narratívában Ordass Lajos rehabilitációjának második hullámát is elindította, összekapcsolva az aktuális válságkezelést a közelmúlt egyháztörténeti újraértelmezésével.

Alku az ÁEH-val

A változás irányába való elmozdulás azonban nem korlátozódott kizárólag az egyházi szereplőkre, hanem az állami hatalom részéről is egyre egyértelműbbé vált, még ha ez kezdetben nem is nyílt formában történt. Az Állami Egyházügyi Hivatal részéről Sarkady Nagy Barna április elején még azt kommunikálta, hogy az állami oldal nem kíván kezdeményező szerepet vállalni, a háttérben ugyanakkor intenzív egyeztetések zajlottak (BENCZÚR 1987, 30–32. o.). Ebben a folyamatban Miklós Imre, az ÁEH elnöke kulcsszereplővé vált. Káldy Zoltánné április 9-én jelezte, hogy személyesen kíván tárgyalni az elnökkel (uo. 32. o.), és a rendelkezésre álló források szerint olyan megállapodást sikerült kialakítania, amely alapvetően meghatározta az utódlás irányát.

Káldy Zoltánné visszaemlékezése szerint püspökfeleséggént feltételt szabott az állami oldal számára Káldy lemondásával kapcsolatban (KÁLDY 2019, 2: 357–358. o.). A feltétel lényege az volt, hogy Káldy Zoltán csak abban az esetben hajlandó lemondani, ha az ÁEH Harmati Béla személyét támogatja utódjaként. Miklós Imre kezdeti ellenállást követően végül elfogadta ezt a feltételt (uo. 354. o.). Figyelemre méltó mozzanat, hogy Káldy Zoltánné saját elmondása szerint ő maga győzte meg férjét is Harmati jelölésének támogatásáról. Amint a megállapodás megszületett, Káldy Zoltánné egy közeli barátón, közvetítőn keresztül értesítette Harmati Bélát: „Ha Béla püspök akar lenni, három napon belül legyen itthon!” (Uo. 358. o.)

Benczúr László naplója arról tanúskodik, hogy mindeközben a Gyimes utcán kívüli egyházi nyilvánosságban – ott, ahol az intézmény mindennapi működése ténylegesen zajlott – az egyházi közbeszédben három esélyes jelölt neve forgott (BENCZÚR 1987, 4–31. o.): Nagy Gyuláé, Tóth-Szöllős Mihályé és Reuss Andrásé. Egy Fabiny Tiborral folytatott beszélgetésben hangzik el az a megjegyzés is, amely később különös hangsúlyt kapott: „Nem lenne jó, ha két genfi ember lenne egyszerre püspök.” (Uo. 30. o.) Az utalás egyértelműen Nagy Gyulára és Harmati Bélára vonatkozott, és világosan jelezte, hogy Harmati püspökségének gondolata ekkor még kifejezett ellenérzéseket váltott ki az egyház belső vezetői köreiből.

A források alapján így megállapítható, hogy Harmati Béla 1987 áprilisában nem számított első számú jelöltnek. Mind a naplófeljegyzések, mind a visszaemlékezések hangsúlyozzák teológiai kvalitásait és Káldy iránta tanúsított személyes bizalmát, ugyanakkor politikai kockázatként jelenik meg a neve. Ez a kritika nem személyes természetű, hanem strukturális jellegű volt: annak a félelemnek adott hangot, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház vezetése elveszítheti belső autonómiáját, amennyiben a külkapcsolati orientáció túlsúlya meghatározóvá válik az egyházkormányzati döntésekben.

Április közepére a feszültség egyértelműen a tetőpontjára hágott. Sólyom Károly Benczúr Lászlónak számolt be arról, hogy Káldy Zoltánné már a déli kerületi presbitérium március 19-én kelt levelének kézhezvétele előtt egyeztetéseket folytatott valamennyi érintett szereplővel (uo. 35–36. o.). Ezt az

állítás Káldy Zoltánné visszaemlékezése sem cáfolja, de nem is erősíti meg. A memoár forrásként való használhatóságát tovább nehezíti, hogy az események időrendjének kezelésében kifejezetten nagyvonalú. Számos dátumot nem rögzít pontosan, illetve egyáltalán nem közöl, így a háttérben zajló tárgyalások – köztük a Miklós Imrével folytatott, Káldy püspök lemondásáról és az utódlás kérdéséről szóló megbeszélés – pontos időpontja sem rekonstruálható teljes bizonyossággal Káldyné könyve alapján.

E körülmények ismeretében különösen frusztrálóan hathatott az egyházi vezetés számára, amikor kézhez kapták Káldy Zoltánné április 14-én kelt levelét, amelyben további két hét haladékat kért a kerületi presbitérium megkeresésének megválaszolására. Súlyom beszámolója szerint azonban nem csupán az egyházi vezetés, hanem az Állami Egyházügyi Hivatal is egyre feszültebbé vált, mivel úgy érzékelték, hogy Káldy Zoltánné túlzott mértékben feszíti a helyzetet. Ennek jeleként április 21-én az ÁEH részéről Bai László Hafenschér Károlyt és Nagy Gyulát arról tájékoztatta, hogy Káldy Zoltán a déli presbitérium levelét biztosan elolvasta, azonban tőle érdemi reakció már nem várható (uo. 36. o.).

Levél és halál

Káldy Zoltán egészségi állapota 1987 májusának elején drasztikusan romlott. Május 4-én – Weltler Jenő beszámolója szerint – a kelenföldi lelkész-munkaközösség ülésén elhangzott, hogy a püspök tüdőgyulladással kórházba került (uo. 36. o.). Ugyanezen a napon, május 4-i dátummal készült el az a válaszevél is a Déli Egyházkerület Presbitériuma számára, amelyben Káldy Zoltán – vagy a nevében eljáró személy – arról tájékoztat, hogy a püspök nem mond le tisztségéről, rövid időn belül visszatér szolgálatába, addig azonban felkéri Harmati Bélát a püspöki feladatok ellátására, egyben pedig utódlaként is megnevezi őt (KÁLDY 2019, 2: 358–359. o.). A levél szövege egyértelműen hivatkozik az Állami Egyházügyi Hivatal elnökével, Miklós Imrével folytatott előzetes egyeztetésre is.

E ponton válik láthatóvá a jelenleg vizsgált források közötti legsúlyosabb ellentmondás, amely komoly forráskritikai problémákat vet fel. Amennyiben Káldy püspök május 4-én már eszméletlen állapotban vagy magas lázzal küzdve feküdt a kórházban (BENCZÚR 1987, 36–37. o.), fizikailag aligha lehetett képes egy ilyen horderejű, egyházkormányzati következményekkel járó dokumentum megfogalmazására vagy jóváhagyására. Ebből szükségszerűen adódik a kérdés: milyen mértékben tekinthető a május 4-i levél Káldy Zoltán autonóm döntésének?

A bizonytalanságot tovább növeli, hogy Káldy Zoltánné visszaemlékezése rendkívül homályosan kezeli férje kórházba kerülésének körülményeit. Pontos dátumot nem közöl (KÁLDY 2019, 2: 397. o.), sőt egy Benczúr László által korábbra datált fogászati beavatkozásra hivatkozik mint akut problémára (BENCZÚR 1987, 37. o.). Mindez arra utal, hogy az események rekonstruálása során nem pusztán emlékezeti pontatlanságokról, hanem az időrend tudatos vagy tudattalan elmosásáról is szó lehet.

Éppen ezért ez a momentum a tanulmány szempontjából kulcsfontosságú. A május 4-i levél nem pusztán adminisztratív aktus, hanem az egyházalkotmányos rend megkerülésének, valamint a személyes és informális befolyásgyakorlás intézményesülésének dokumentuma. A források alapján nyitva marad az a kérdés, hol húzódik a határ a támogatott döntés és a ténylegesen helyettesített döntés között – és ki volt e döntés tényleges alánya.

Káldy Zoltán 1987. május 17-én hunyt el (KÁLDY 2019, 2: 397. o.). Halála lezárta a közel másfél éve elhúzódó bizonytalanságot, ugyanakkor az utódlás folyamata ekkorra már szinte rögzített pályán mozgott. A május 29-én tartott temetésen mintegy hatezer ember vett részt, köztük száznyolcvan lel-

kész, valamint számos külföldi egyházi delegáció képviselői (KÁLDY 2019, 2: 398. o. és BENCZÚR 1987, 38. o.). A nemzetközi jelenlét súlyát jól jelzi, hogy Paavo Kortekangas finn püspök már ekkor tudni vélte, hogy a püspöki tisztség várományosai Harmati Béla és Tóth-Szöllős Mihály lesznek (BENCZÚR 1987, 39. o.). Nem véletlen módon ugyanezen a napon az Elnöki Tanács is hivatalosan jóváhagyta a jelölteket (KÁLDY 2019, 2: 362. o.).

Káldy Zoltán halála ezzel lezárta a személyes válság időszakát, ugyanakkor egyúttal megnyitotta az intézményi döntések kényszerpályáját. A püspökválasztás kérdése többé nem volt halasztható, és az addig felhalmozódott feszültségek immár közvetlenül a jelölési folyamatra nehezedtek rá. A püspök halálát követő helyzetben az addig kritikusnak vagy problematikusnak tartott megoldások új megvilágításba kerültek. Harmati Béla, aki áprilisban még kifejezetten „kockázatos” jelöltként jelent meg az egyházi közbeszédben, fokozatosan kompromisszumos befutóvá vált. Ennek oka nem a vélemények hirtelen megváltozása volt, hanem az, hogy a korábban számításba vett alternatívák sorra ellehetetlenültek.

Végül 1987. augusztus 14-én, a szavazatok összesítése után Harmati Bélát a leadott voksok 88,1 százalékaival választották meg püspöknek. Beiktatására október 24-én került sor a Deák téri templomban, Frenkl Róbert országos felügyelővel közösen, lezárva ezzel egy rendkívüli módon terhelt, ugyanakkor az egyházi intézményrendszer szempontjából meghatározó átmeneti időszakot (uo. 364–365. o.).

Összefoglalás

Káldy Zoltán betegségének és halálának időszaka a magyarországi evangélikus egyháztörténet egyik legfeszültebb és legsérülékenyebb fejezete volt. A vizsgált források – mindenekelőtt Benczúr László korabeli naplója és Káldy Zoltánné évtizedekkel később keletkezett visszaemlékezése – nem pusztán eseményeket rögzítenek, hanem egy olyan hatalmi mechanizmust tesznek láthatóvá, amelyben a családi lojalitás, az állami kényszerpályák és az egyházi megújulás iránti igény egymással feszültségben működött. A tanulmány egyik alapvető következtetése, hogy a püspök tartós izolációja nem csupán személyes tragédia volt, hanem strukturális következményekkel is járt. Lehetőséget teremtett egy informális döntéshozatali tér, egyfajta „árnyékkormányzás” kialakulására, amelyben a formális egyházi fórumok szerepe háttérbe szorult, miközben a tényleges egyeztetések a Gyimes utcai lakás és az Állami Egyházügyi Hivatal irodái között zajlottak.

E folyamat csomópontjává vált a május 4-i levél, amely a forráskritikai elemzés alapján nem tekinthető pusztán adminisztratív aktusnak, hanem sokkal inkább az egyházalkotmányos rend megkerülésének és a személyes befolyás intézményesülésének dokumentuma. A levél körüli bizonytalanság – különösen Káldy cselekvőképességének kérdése – élesen világít rá arra a határhelyzetre, ahol a „támogatott döntés” átcsúszhat a „helyettesített döntés” kategóriájába. Megállapításom szerint éppen ez a határhelyzet mutatja meg a késő szocialista egyházpolitikai modell belső törekenységét. Azt, hogy egy karizmatikus, centralizált vezető kiesése esetén az intézményes fékek és ellensúlyok nem voltak képesek önállóan működni.

Ebben az összefüggésben a Harmati-korszak kezdete nem értelmezhető sem pusztán szakításként, sem egyszerű kontinuitásként. Inkább kényszerű átmenetként jelenik meg, amely egyszerre hordozta magában a Káldy-féle alkuk továbbélését és annak a reményét, hogy az Ordass Lajos nevével fémjelzett erkölcsi és egyházpolitikai örökség rehabilitációja immár intézményes keretek között is folytathatóvá válik.

The End of the Káldy Era

Illness, Legitimacy, and Ecclesiastical-Political Transition in the Evangelical Lutheran Church in Hungary, 1985–1987

- **This study examines the ecclesiastical-political implications of Bishop-President Zoltán Káldy's illness, death, and episcopal succession in the Evangelical Lutheran Church in Hungary between 1985 and 1987. The analysis is based primarily on two sources of markedly different character: the 1987 diary of László Benczúr Sr. and the later memoir of Zoltán Káldy's wife. By comparing these narratives, the study demonstrates that Káldy's prolonged incapacity was not merely a personal or medical crisis, but also exposed the structural fragility of late socialist Lutheran church governance in Hungary. In a highly centralized system built around the authority of the bishop, formal ecclesiastical bodies, informal familial influence, and the State Office for Church Affairs became closely intertwined. The study argues that the beginning of the Harmati era should be interpreted neither as a clear rupture nor as simple continuity, but rather as a forced transition in which the persistence of Káldy's ecclesiastical-political arrangements coexisted with the emerging demand for the moral and institutional rehabilitation associated with the legacy of Lajos Ordass.**

Keywords: Zoltán Káldy / Béla Harmati / Evangelical Lutheran Church in Hungary / ecclesiastical politics / late socialism

Felhasznált irodalom

- BLOCH, Marc 1996. *A történész mestersége*. Ford. Babarczy Eszter – Kosáry Domokos – Pataki Pál. Osiris Kiadó, Budapest.
- BENCZÚR László (id.) 1987. *Napról napra. 1987. évi napló*. Kézirat.
- KÁLDY Zoltánné 2019. *A reménység és a szeretet gyümölcsei*. 2. köt. Magánkiadás, Budapest.
- KORÁNYI András 2012. *Hanem szeretni is. Káldy Zoltán püspök szolgálata itthon és külföldön*. Luther Kiadó, Budapest.
- MIRÁK Katalin (szerk.) 2014. *Egyházvezetők*. 1. köt. *Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő*. Luther Kiadó, Budapest. (Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990 2.)
- MIRÁK Katalin (szerk.) 2025. *Teológiai tanárok*. 1. köt. *Próhla Károly, Nagy István*. Luther Kiadó, Budapest. (Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990 4.)
- NAGY Gyula 1987. Az igazság és szeretet egyformán kötelez. *Evangélikus Élet*, 52. évf. 14. sz. április 5. 3. o. Testvéri szó a Magyarországi Evangélikus Egyház minden tagjához. [Több alkalommal is megjelent nyomtatásban] *Erős vár* 1986/3.; *Evangélikus Élet* 1989. november 12.; *Keresztyén Igazság* 1989/4. 21–23. o. <https://doi.org/10.1145/74091.74093>